

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ

A. İNSAN HAKLARI –	2
İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ	9
İNSAN HAKLARI VE ETİK–	13
İNSAN HAKLARININ KORUNMASI	14
İNSAN HAKLARI VE DEVLET–	16
İNSAN HAKLARI, DEVLETİN ÖRGÜTLENMESİ VE İŞLEYİŞİ–	25
İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİ–	29
ULUSLAR ARASI KURULUŞLAR VE SÖZLEŞMELER	32
B. DEMOKRASİ–	43
DEMOKRASİNİN UYGULANMA BİÇİMLERİ–	51
CUMHURİYET VE DEMOKRASİ AYRIMI–	57
ÜLKEMİZDE DEMOKRATİK SİSTEMİN İŞLEYİŞİ–	58
TÜRKİYE’DE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ–	59

A. İNSAN HAKLARI

İNSAN HAKLARI KAVRAMI

İnsan hakları, insanın yalnızca insan olması nedeniyle sahip olduğu ve insanın tüm yönleriyle (fiziksel, biyolojik, kişisel, kültürel vb.) değerini ve onurunu korumayı amaçlayan evrensel ilke ve kurallar bütünüdür. Diğer bir ifadeyle insanın dil, din, ırk, cinsiyet, sosyal statü, yetenek gibi farklılıkları dikkate alınmaksızın, sırf insan olduğu için doğuştan sahip olduğu haklardır.

İNSAN HAKLARININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

- İnsan hakları, tüm insanların eşit bir biçimde sonsuza kadar sahip oldukları haklardır.
- İnsan hakları evrenseldir. Dünyanın neresinde olursa olsun tüm insanlar için geçerlidir. İnsan bir ülkenin vatandaşı olduğu için değil, insanlık ailesinin bir parçası olduğu için bu haklara sahiptir.
- İnsan hakları, geri alınamaz ve bir başkasına devredilemez. İnsan olma durumu sona eremeyeceğine göre insan hakları da ortadan kaldırılamaz.
- İnsan hakları bölünemez haklardır. Hiç kimsenin hiçbir hakkı, hiçbir gerekçeyle elinden alınamaz.

- İnsan hakları birbirleriyle ilişkili ve birbirine bağlantılıdır. İnsan hakları hep birlikte birbirini tamamlayan bir çerçeve oluşturur. Örneğin karar alma süreçlerine katılma hakkı, kendini ifade etme, örgütlenme, öğrenme ve yaşamın temel gereksinimlerini isteme haklarıyla yakından ilişkilidir.
- İnsan hakları, insanın onuruyla yaşaması için gerekli tüm özellikleri ortaya koyar. Herhangi bir insanın hangi gerekçeyle olursa olsun insan haklarını çiğnemek, o kişiye insan değilmiş gibi davranmakla eş değerdir.
- İnsan haklarını talep eden herkes, aynı zamanda birtakım sorumlulukları da kabul eder. Başka insanların haklarına saygı gösterme ve hakları çiğnenen insanları destekleme sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir.

İNSAN HAKLARI İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Hak Kavramı

Belli bir hukuk düzeni içerisinde, hukuk kurallarının kişilere belli yönde davranmaya izin vermesi, belli şeyleri istemeye yetkili kılmasıdır. Hak kavramının ayrılmaz bir parçası da sorumluluktur. Kişilerin bir takım haklara sahip olması bu hakların gerçekleşmesi için başka kişilere ve devlete birtakım ödev ve sorumluluklar yükler.

Özgürlük Kavramı

Özgürlük bir hukuk düzeni tarafından düzenlenen geniş bir serbestlik alanını ifade eder. 1789 Fransız İhtilali sonrası kabul edilen “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi” özgürlüğü “başkasına zarar vermeden yapılan her şey” olarak tanımlamıştır.

Kişilerin sahip oldukları özgürlükler sınırsız olamaz. Kişinin kendine ve topluma zarar verme özgürlüğü yoktur.

Hukuk Kavramı

Hukuk hak kelimesinin çoğuludur. Haklar anlamına gelir. Hukuk bir devlette tüzel ya da gerçek kişilerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerini adalete uygun olarak düzenler.

Eşitlik Kavramı

Hukuki eşitlik; din, mezhep, etnik köken, asalet, servet, makam vb. gözetilmeksizin kişilerin yasalar karşısında eşit muamele görmesi demektir. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar." ifadeleriyle hukuki eşitliği anayasal güvenceye bağlamıştır.

Temel Haklar Kavramı

Temel haklar insanın doğuştan sahip olduğu, insanın insanca yaşayabilmesi için gerekli olan haklardır.

Temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmaması kuralı, 1961 Anayasasında **1971 yılında** yapılan değişiklikle Anayasa hukukumuzda girmiş ve 1982 Anayasası ile de benimsenmiş bir kuraldır. Buna göre, Anayasada yer alan hak ve özgürlüklerden hiç biri, Devletin bütünlüğünü ve birliğini bozmak, Türkiye Cumhuriyetinin varlığını ve birliğini tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri kaldırmak, Devletin **bir kişi** veya grup tarafından yönetilmesini veya bir sınıfın, diğer sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya ırk, dil, din ve mezhep ayırımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak amacı ile kullanılamaz, Anayasanın kötüye kullanma nedeni olarak belirttiği durumlar, esas itibariyle genel ve özel sınırlamalarla önlenebilecek durumlardır.

Temel Hakların Sınıflandırılması

Negatif Statü Hakları

- ◉ Negatif statü hakları, kişinin devlet tarafından aşılamayacak ve dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen hak ve hürriyetlerdir.
- ◉ Örneğin konut dokunulmazlığı hakkı, kişi güvenliği hakkı, din hürriyeti, düşünce hürriyeti negatif statü hakkı niteliğindedir.
- ◉ Bu haklar kişiyi devlete ve topluma karşı koruyan haklar olduğu için bu haklara “koruyucu haklar” da denir. Anayasada bu haklar “kişinin hakları ve ödevleri” başlığı altında toplandığı için bu haklara kısaca “kişisel haklar” da diyebiliriz.

Pozitif Statü Hakları

- ◉ Pozitif statü hakları, bireylere devletten olumlu bir davranış, bir hizmet, bir yardım isteme imkanını tanıyan haklardır.
- ◉ Bu tür haklar, Anayasamızın ikinci kısmının üçüncü bölümünde sayılmıştır.
- ◉ Örneğin çalışma hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, sosyal güvenlik hakkı bu tür haklardır.

- Pozitif statü haklarına, kişiye devletten bir şey istemesi hakkını verdiği için “isteme hakları” da denmektedir. Bu hakların çoğunluğu sosyal ve ekonomik alana ilişkin olduğundan ve Anayasamızın bu hakları düzenleyen bölümünün başlığının “sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler” olmasından ve keza bu hakların sosyal devlet anlayışının sonuçları olduğundan, bu haklara kısaca “sosyal haklar” da denir.

Aktif Statü Hakları

- Aktif statü hakları, kişinin devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklardır. Bu haklara bu nedenle “katılma hakları” da denir. Aktif statü hakları, Anayasamızın ikinci kısmının dördüncü bölümünde yer almaktadır.
- Örneğin, seçme ve seçilme hakkı, siyasî parti kurma hakkı, siyasî faaliyette bulunma hakkı, kamu hizmetine girme hakkı, dilekçe hakkı aktif statü haklarına örnek gösterilebilir.
- Bu hakların niteliğine ve özellikle bu hakların düzenlendiği anayasanın ikinci kısmının dördüncü bölümünün başlığına bakarak, bu haklara “siyasî haklar” da denir.

Adalet Kavramı

Hukuk düzeninin gerçekleştirmeye çalıştığı şey adalet idesidir. Genellikle adalet, hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme, doğruluk olarak tanımlanmaktadır. Fakat hukuka uygun olan her şey adaletli olmayabilir. Söz gelimi yasaya uygun olarak toplanan bir verginin adaletli olmadığı ileri sürülebilir. Hak anlayışı ve hukuk sistemleri farklılık gösterebilmekte ve bu doğrultuda kişilerin ve toplumların adalet anlayışları da farklılaşabilmektedir.

Antik Yunan düşünürlerinden Aristoteles (MÖ. 384-322) dağıtıcı adaleti, malların ve şerefin herkesin toplumdaki durumuna göre dağıtılması, denkleştirici adaleti de cezanın suçun, tazminatın ise haksız fiilin doğurduğu zararı ortadan kaldırması olarak görmüştür.

Devlet Kavramı

En basit ve yalın bir tanımla devlet, birlikte yaşamak üzere örgütlenmiş insan toplumdur. Bir başka tanımla devlet, yerleşik bir topluluğun hukuksal ve siyasal açıdan örgütlenmesi sonucu oluşan, tüzel kişiliğe ve egemenliğe sahip soyut varlıktır. Devletin varlığı için bazı öğelerin varlığı zorunludur. Bunlar; Halk, ülke ve egemenliktir.

İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsan haklarının tarihsel gelişme sürecine baktığımız zaman, bu konuda ileri bir adım olarak değerlendirilebilecek her bir hamleden sonra, bu ilerlemeyi tersine çevirecek veya durduracak olaylar yaşanmıştır.

İlk çağlarda, insan hakları kavramının oluşum sürecinde, Hint, Sümer, Hitit, Mısır ve Çin uygarlıklarının küçük katkıları olsa da insanın haklarının gelişmesine en önemli katkıyı Eski Yunan Şehir devletleri ve Romalılar yapmıştır.

İnsan hakları düşüncesinin felsefi olarak ilk ortaya çıkışı Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. İnsanın felsefenin doğrudan odağı olarak ele alınması Sokrates ile başlamıştır. Sokrates ile başlayan akım, Aristoteles ile bitmekle beraber, Stoa okulu bu süreci bütünleyen niteliktedir.

Romalılar, Yunanlılara göre daha iyi idareciler olsalar da, hükümet sanatını daha da ileriye götürseler de, gerçek hayatta kişi hürriyetleri ve insan hakları konularında herhangi bir ilerleme kaydedememişler, Yunan Şehir devletleriyle aynı yolda devam etmişlerdir.

İlk çağda ne Hammurabi Kanunlarının vermiş olduğu bazı haklar, ne de Roma vatandaşlarına tanınan haklar gerçek anlamda insan haklarıdır. Çünkü bu haklar bütün insanlara tanınmış

olan haklar değildir. Tanınan haklar da köleliğin kurumsal hale gelmesinden başka bir işe yaramamıştır.

Hıristiyanlığın siyasi bir güç olarak ortaya çıkması, Avrupa'da feodal yönetimlerin hüküm sürmesi, genellikle ilk insan hakları belgesi olarak kabul edilen Magna Carta'nın İngiltere'de kabul edilmesi ve İslamiyet'in doğuşu gibi gelişmeler, insan hakları bakımından Ortaçağa damgasını vuran önemli olaylardır.

Kral yurtsuz Jean 1215'te feodal beylerin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmış ve Magna Carta (Büyük şart)'yı imzalamıştır. **1215 yılında** kabul edilen İngiliz Magna Carta haklar bildirisi, uzun bir süre, hukukun ve insan haklarının sembolü olarak kabul edilmektedir.

Hız. Muhammed'in ve İslamiyet'in temel felsefesi ve bu felsefeye dayalı olarak ortaya çıkmış olan çeşitli uygulamalar, modern anlamdaki insan hakları anlayışının o devirde yaşanmış olduğunu göstermektedir. İslam dünyasında insan hakları belgesi, Hız. Muhammed tarafından "Veda Haccı" sırasındaki vaazında dünyaya verilmiştir.

Rönesansla başlayan "hümanizm" akımı bireyi ön plana çıkarmış, devlet artık bireyin hizmetinde, onun bireysel gelişimini sağlamak ve güvence altına almakla görevli olan bir kurum olarak nitelendirilmiştir. Bireyin doğuştan din, dil, ırk, renk ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin

bir takım doğal haklara sahip olduğu ve devletin görevinin de bu hakları korumak olduğu şeklinde kabul gören doğal hukuk anlayışı kısa sürede benimsenmiş ve pozitif hukukta yerini almaya başlamıştır.

Devlete karşı bireye sağlanması gereken temel hak ve özgürlüklerin Avrupa'da **ilk defa** talep edildiği ülke İngiltere'dir. İngiltere'de hak ve özgürlüklerin tanınması yolundaki çabalar, krallık ile parlamentonun çatışması ve parlamento içindeki farklı çıkar gruplarının mücadelesi sonucu gündeme gelmiştir. Genellikle 1215 tarihli Magna Carta'nın insan hakları alanında ilk yazılı belge olduğu ifade edilmektedir.

Habeas Corpus Act, Kral II. Charles zamanında hazırlanan, kişi özgürlüğü ve güvenliğinin korunmasına yönelik kurallar içeren ve toplam 21 maddeden oluşan bir düzenlemedir. Kısaca Habeas Corpus Act ile kişilerin yargıç kararı olmadan tutuklanmaları, hapsedilmeleri ile keyfi ve uzun süreli tutuklamalar yasaklanmıştır.

İngiltere'de demokrasi ve insan hakları bakımından gelişmeler yaşanırken, elbette diğer uluslar ve devletler de bu gelişmelerden etkilenmişlerdir. İngiltere'deki insan hakları konusundaki bu gelişmeler sırasıyla önce ABD'de daha sonra da Fransa'da yaşanmıştır. İnsan hakları konusunda 16. yy'da John Locke ile başlayan doktrin alanındaki mücadele, semerelerini, 18. yy sonlarına doğru Amerikan ve Fransız insan hakları bildirilerinde almıştır.

J. Locke'un doğal haklar teorisi, Batı dünyasında büyük etki uyandırmış ve Haziran **1776 yılında** Virginia'da Temsilciler Meclisi, Virginia Haklar Bildirisi'ni kabul etmiştir. Virginia Haklar Bildirisinin hükümleri aynı yıl Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde de yer almıştır. 1776 Virginia Haklar Bildirisi ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde, insanların yaşama hakkı ve özgürlüğü bulunduğu, mülkiyet haklarına sahip olduğu, kendi kişilik ve mutluluğunu özgürce gerçekleştirebileceği ifade edilmiştir.

Avrupa'da hak ve özgürlükler açısından dönüm noktası olan olaylardan en önemlilerinden birisi ve belki de en önemlisi Fransız İhtilali'dir. İhtilalden sonra kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde, insanın doğuştan devredilmez, dokunulmaz doğal haklara sahip olduğu anlayışını teyit eden bir belgedir. Fransız bildirisinde bir de özgürlük tanımı yapılmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından baskıcı rejimlere duyulan nefret, insan hakları düşüncesinin yeniden filizlenmesine sebep olmuştur. 10 Aralık **1948 yılında** BM Genel Kurulu'nda İnsan hakları evrensel beyannamesi kabul edilmiştir.

İNSAN HAKLARI VE ETİK

Etik; insan eylemlerini, bu eylemlerin yapısını ve eylemlerin temel belirleyicilerini araştıran bir disiplindir. Etik insanın değerler tarafından belirlenerek eylemde bulunabileceğini gösterir. Bu anlamda etik eylem, çıkar beklentisinden ve değer yargısından değil, değerler tarafından belirlenen eylemdir.

Değer yargıları toplumdan topluma hatta aynı toplum içinde bile bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Her toplumun hazır değer yargıları vardır. Bunlar **bir kez** konuluyor ve ondan sonra bunların dediğini yapmak değerli sayılıyor, onların dediğine aykırı davranmak da değersiz ya da değerlerin çiğnenmesi olarak değerlendiriliyor. Bir topluma ait olan değer yargısının evrenselliği söz konusu olamaz.

Değerler ise değer yargılarının dışında insanlık tarafından üretilir. İnsanın ve dünyanın değerli görülmesinin koşulu, insanlardaki değer bilincidir. Bu, aynı zamanda insan haklarının ve demokrasinin de temelidir.

İnsan haklarının temelinde etik değerler konulmasaydı bu denli kabul görmez ve tartışmasız kabul edilmezdi. Bu bağlamda, "etik" in olmadığı yerde "insan hakları", "insan hakları"nın olmadığı bir yerde de "etik" in olamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

Dünyada temel insan hak ve özgürlüklerine karşı tehditler bulunmaktadır. Dünyanın başka ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de insan hak ve özgürlükleri ihlalleri yaşanmaktadır.

Dünyada farklı türden insan hak ve özgürlükleri ihlalleri yaşanmaktadır. Bu ihlaller **en çok** yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı, eğitim hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü alanlarında yaşanmaktadır.

Dünyada insan hak ve özgürlükleri ihlallerini ortadan kaldırmak için çeşitli bildirgeler yayınlanmış ve sözleşmeler imzalanmıştır.

1789 yılında ilan edilen 'İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi'nde, 'güvenlik' ve 'baskıya karşı direnme' haklarını da içererek özgürlüğün tanımı yapılmıştır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde geçen pek çok hüküm, Birleşmiş Milletler tarafından **1966 yılında** kabul edilen medeni ve siyasal haklar ile ekonomik ve kültürel haklara ilişkin iki ayrı uluslararası sözleşmeyle devletler açısından bağlayıcı hale gelmiştir.

İnsan hak ve özgürlükleri konusunda **en çok** ihlale uğrayan gruplar arasında kadınlar bulunmaktadır. Bu yüzden, kadınlara karşı ihlalleri ortadan kaldırmak için 'Kadınlara Karşı Her Türlü

Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi' gibi uluslar arası belgeler hazırlanmış ve devletler tarafından kanunlar yapılmıştır.

Ülkemizde resmî ve sivil toplum kuruluşları kadın hak ve özgürlüklerini koruma çalışmalarına destek olmaktadır.

Türkiye'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları Komisyonu çalışmalarıyla insan hak ve özgürlükleri ihlallerinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

İNSAN HAKLARI VE DEVLET

Hukuksal Bir Kurum Olarak Devlet

Devlet birlikte yaşamak için örgütlenmiş insanların oluşturduğu soyut bir varlıktır. Başka bir ifadeyle devlet, bir toprak parçası üzerinde birlikte yaşayan insanların örgütlenme biçimidir. Devleti meydana getiren örgütlenme hukuk yoluyla olur.

Modern bir devlette devletin örgütlenmesi pozitif hukuka göre olur. Hukuk kurallarının en üstünde yer alan anayasalar devletin örgütlenmesini belirleyen temel yasalardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yapısı Anayasada belirtilmiştir. 1982 Anayasası'nın "Başlangıç" bölümünde ve "Genel Esaslar" başlığını taşıyan "Birinci Kısım" da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dayandığı temel esaslar ve devletin şekli belirtilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti devlet sisteminin dayandığı temel esaslar;

1. Atatürk Milliyetçiliği ve Atatürk İlke ve İnkılâplarına bağlılık,
2. Dünya milletler ailesinin eşit bir ferdi olma,
3. Çağdaş uygarlık düzeyini yakalama,

4. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması,
5. Kuvvetler ayrılığı,
6. Üniter devlet yapısı ve laiklik,
7. Temel hak ve hürriyetlerin kullanılması önündeki engellerin kaldırılması,
8. Yurtta ve dünyada barış,
9. Hukukun üstünlüğüdür.

Laik Devlet ve İnsan Hakları

Laik sözcüğü Latince laicus kökünden gelmektedir. Kelime anlamı bakımından ruhani olmayan, dine dayanmayan, dünyevi gibi anlamlar içermektedir.

Orta Çağda, Batı dünyasında iki başlı bir yönetimin oluşmasına yol açmıştı. Bu yönetimlerden biri kral tarafından yapılan dünyevi yönetim, diğeri kilise tarafından yapılan ruhani yönetimdi. "Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrının hakkı Tanrıya" ifadesi bu iki başlılığı açıklamak için kullanılan bir deyimdir.

Bu iki başlı yönetimde kral ve kilise kendi güçlerini ve hükümlanlık haklarını artırmak için bir mücadeleye girişmiş, halk ağır vergiler altında ezilmiş ve pek çok savaş yaşanmıştır.

10. yy.dan itibaren Aforoz (dinden çıkarma) müessesesi ve Engizisyon Mahkemeleri ortaya çıkmış, kilisenin düşündürmek istediğinden farklı düşünen herkes Engizisyon Mahkemelerinde yargılanarak ağır cezalara çarptırılmıştır.

Engizisyon mahkemesi

Ulus devlet fikrinin oluşmaya başlaması kilisenin gücünü kırmıştı. Rönesansla birlikte laik temele dayalı toplum ve hukuk sistemi kurma çabaları daha da güçlenmiştir. Özellikle Martin Lutter King'in başlattığı reform hareketleri laiklik sürecinin güçlenmesine neden olmuştur. Machiavelli laik dünya görüşünü temele alan bir siyaset anlayışını ortaya çıkartan ilk düşü-

nürdür. Locke ve Voltaire gibi düşünürler vicdan özgürlüğünün önemini vurguladılar. Nihayet bütün bu düşünceler ve yürütülen mücadeleler 1789 Fransız İhtilali'yle birlikte somut sonuçlar verdi ve devletin alanı ile dinin alanı birbirinden ayrıldı.

Kavramsal anlamı bakımından laiklik iki boyuttan oluşur.

- Laikliğin birinci boyutu din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devleti oluşturan kurumların, kuralların ve hukuk sisteminin dini esaslara, dinin emir ve yasaklarına göre değil de, pozitif hukuk kurallarına dayandırılmasıdır.
- Laikliğin ikinci boyutu, din, vicdan, kanaat ve ibadet hürriyetinin sağlanmasıdır.

Kimse başkalarını inanmaya ya da ibadete zorlayamaz. Anayasanın 24. Maddesinde: "Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Hukuk Devleti ve İnsan Hakları

"Hukuk devleti" "polis devleti"nin karşıtı olarak doğmuştur. Buradaki polis güvenlik görevlisi anlamında değildir. Polis devleti hukuka bağlı olmayan devleti ifade eder.

Devletin hukuka bağlı olması gerektiği İlkçağ Yunan düşünürleri Platon ve Aristoteles'ten bu yana söylenegelmiştir.

İngiltere'deki ilk anayasal belge sayılan Magna Carta Libertatum'da bu duruma yazılı olarak yer verilmişti. Yeniçağda hukuk devleti anlayışı J. Locke ve Montesquie'nun ortaya attığı kuvvetler ayrılığı ilkesi ile farklı bir boyut kazandı. 1789 ABD Anayasası'nda yer alan doğal haklar kuramı ve insan hakları anlayışı da hukuk devleti anlayışının gelişmesine neden oldu.

Bugün bütün demokratik rejimlerin temel niteliklerinden biri olan hukuk devleti ilkesi, 1961 Anayasasıyla devlet sistemimize girmiştir. 1982 Anayasası'nın 2. maddesinde "Türkiye Cumhuriyeti, ... sosyal bir hukuk Devletidir." ifadesi ile hukuk devletini Cumhuriyetin temel niteliklerinden biri olarak sayılmıştır.

Hukuk devleti vatandaşlarına hukuki güvenceler sağlayan, devletin eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu, bir devlet sistemini anlatır.

Hukuk Devleti Olmanın Gereklere

1. Temel Hak Ve Özgürlüklerin Güvence Altına Alınması

1982 Anayasası'nın 12. maddesinde "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma,

ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder." ifadesine yer verilerek temel hak ve özgürlükler anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

2. Kanun Önünde Eşitlik

Hukuk devletinde kişiler hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalar önünde eşittirler.

3. İdarenin Hukuka Bağlılığı

İdare işlem ve eylemlerini hukuka uygun olarak yürütmek zorundadır. Anayasanın 11. maddesinde bu durum "Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır..." şeklinde yer almıştır.

4. Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi

Anayasanın 11. maddesinde "... Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz." denilmektedir.

5. Devlet Faaliyetlerinin Belirliliği

Vatandaşlar hukuki güvenlik içinde yaşarlar. Bu, vatandaşların hangi kurala tabi olduklarını bilmeleri ile mümkündür. Bunun için Resmi gazetede yayımlanmayan kanunlar geçerli sayılmaz.

6. İdarenin Yargısal Denetimi

Anayasanın 125. maddesinde "İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır." ibaresi bulunmaktadır. İdare makamları yaptıkları işleri hukuka uygun olarak yapmakla yükümlüdürler.

7. Mahkemelerin Bağımsızlığı

Hukuk devletinde yargı bağımsızdır. Bu durum Anayasada "Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz." ibaresiyle güvence altına alınmıştır.

8. İdarenin Mali Sorumluluğu

İdari makamlar yürüttükleri işler sırasında vatandaşa verdikleri zararı ödemek zorundadırlar.

9. Kuvvetler Ayrımı

Hukuk devletinde devletin erkleri olan yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirlerinin alanına giremezler. Biri diğerinden daha üstün değildir.

10. Demokratik Rejim

Hukuk devletinin varlığı demokratik rejime bağlıdır. Çoğulcu demokrasinin olmadığı bir yerde hukuk devletinden de bahsedilemez.

Sosyal Devlet ve İnsan Hakları

Sosyal ve ekonomik haklardan bazıları, "eğitim ve öğrenim hakkı", "çalışma ve sözleşme hürriyeti", "sendika kurma hakkı", "sosyal güvenlik hakkı", "konut hakkı"dır. Ekonomik ve sosyal haklar olmaksızın diğer hakların kullanılması imkânsız hale gelmektedir. Söz gelimi maddî imkânlardan yoksun birinin yaşama hakkından ya da seyahat hürriyetinden gerektiği gibi yararlanabilmesi imkânsızdır. Herkesin otomobil satın alma hakkının olması, herkesin otomobil alabileceği anlamına gelmemektedir.

"Sosyal Devlet" 20. yy. da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Ülkemizde **ilk defa** 1961 Anayasası'nda yer verilen sosyal devlet anlayışı, **1961 ve 1982** Anayasalarında Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmıştır. Her iki Anayasa'nın 2. maddesinde "Türkiye Cumhuriyeti ... demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir." ifadesine yer verilmiştir.

Sosyal Devlet Anlayışının Gereklere

- ◉ Gelir Adaleti ve Eşitlik
- ◉ Fırsat Eşitliği
- ◉ Sosyal Güvenlik
- ◉ Sosyal Denge ve Barışı Sağlamak
- ◉ Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

İNSAN HAKLARI, DEVLETİN ÖRGÜTLENMESİ VE İŞLEYİŞİ

Bir devlet, örgütlenmesinde insan haklarını ve devletin demokratik yapısını koruyacak mekanizmalara yer vermişse işleyişi bozulmaz ve yapısı sağlam olur.

Devletin örgütlenmesinde insan haklarının gerçekleşmesi konusundaki en önemli ilkelerden biri kuvvetler ayrılığıdır.

Yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirlerinden bağımsız olması demokratikleşme için yeterli değildir. Çünkü bu organlardan her biri kendi içinde demokrasiye uygun olmayan uygulamalara gidebilir.

Yargı organının yasama organını denetlemesi Anayasa Mahkemesi ile olur. Kanunların anayasa uygunluğunu denetleyen yüksek mahkeme olan anayasa mahkemesi 1961 Anayasasıyla kurulmuştur.

Ayrıca Anayasa Mahkemesi "... Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Başsavcılarını, Cumhuriyet Başsavcivekilini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar." Böylece yürütme üzerinde de bir yargısal denetim oluşturur.

İdarenin denetimi de çeşitli yollarla olur. Bunlardan biri yargısal denetimdir. Anayasa'nın 125. maddesinde "İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır." denilmekle idare yargı denetimine tabi tutulmuştur.

İdare üzerindeki denetimlerden birisi de yasama denetimidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi; Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru yollarıyla bilgi edinme ve denetleme yetkisini kullanır.

Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemeden ibarettir.

Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.

Meclis soruşturması, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında 106 ncı maddenin beşinci, altıncı ve yedinci fıkraları uyarınca yapılan soruşturmadan ibarettir.

Yazılı soru, yazılı olarak **en geç onbeş gün** içinde cevaplanmak üzere milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara yazılı olarak soru sormalarından ibarettir.

Meclis araştırması, genel görüşme ve yazılı soru önergelerinin verilme şekli, içeriği ve kapsamı ile araştırma usulleri Meclis İçtüzüğü ile düzenlenir.

Devletin örgütlenmesinde devletin amaç ve görevlerinin dışına çıkmasını engellemek ihmal ve yolsuzlukla mücadele etmek için başka mekanizmalarda vardır. Bunlardan biri "Devlet Denetleme Kuruludur."

İnsan hakları ihlalleriyle ilgili inceleme ve araştırmalar yapan çeşitli kurul ve komisyonlar da oluşturulmuştur. Bunlar:

İnsan Haklarına Saygılı Devlet

1982 Anayasası'nın 2. maddesinde "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir." ifadesine yer vermiştir. Anayasa "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir." ifadesiyle bir ilke olarak temel hak ve hürriyetlere evrensel değerlere uygun olarak yer vereceğini, insan hakları alanında dünyada ulaşılan seviyeyi koruyacağını taahhüt etmiştir. Fakat hemen arkasından 1961 Anayasası'ndan farklı olarak "Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder." ifadesini kullanarak hakların sınırsız olamayacağını işaretini vermiştir.

Sonuçta insan haklarına saygılı devlet, temel hak ve özgürlükleri güvenceye almakla birlikte önceliği devlete veren, temel hak ve özgürlüklerin kullanılması ile ilgili kısıtlayıcı tedbirlere başvurabilen devlet anlayışını ifade eder.

İnsan Haklarına Dayalı Devlet

“Hukuk devleti”, “sosyal devlet”, “çağdaş devlet” anlayışının gerektirdiği nitelikleri içinde barındıran 1961 Anayasası bazı değişikliklerle birlikte 12 Eylül 1980 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

Anlatılanlar doğrultusunda “insan haklarına dayanan devlet” insan haklarını kayıtsız ve koşulsuz bir biçimde gerçekleştirmeye yönelen, kişi hak ve özgürlüklerinin önündeki bütün engelleri kaldırmayı kendine ödev edinen devlet olarak tanımlanabilir.

İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİ

ULUSLAR ARASI KURULUŞLAR

TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu

İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, dünyada ve Türkiye'de insan haklarına saygı ve bu konudaki gelişmeleri izlemek, bu gelişmelere uyum sağlamak ve başvuruları incelemek için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) oluşturulan bir komisyondur. Komisyonunun kuruluş, görev, yetki, çalışma usul ve esaslarını düzenleyen 3686 sayılı Komisyon Kanunu 5 Aralık 1990 tarihinde kabul edilmiştir.

İnsan Hakları Başkanlığı

12.04.2001 tarihli ve 4643 Sayılı Kanunla İnsan Hakları Başkanlığı kurulmuştur.

İnsan hakları ile ilgili konularda görevli kuruluşlarla sürekli temas halinde bulunmak ve bu kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamaktadır. İnsan hakları konusundaki mevzuat hükümlerinin uygulanmasını izlemek, izleme sonuçlarını değerlendirmek, uygulamada ve mevzuatta görülen aksaklıkların giderilmesi ve Türkiye'nin ulusal mevzuatının insan hakları

alanında taraf olduğu uluslararası belgelerle uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda yapılacak çalışmaları koordine etmektedir.

İnsan Hakları Başkanlığınca çeşitli kurul ve komisyonlar oluşturulmuştur. Bunlar:

- ◉ İnsan Hakları Üst Kurulu
- ◉ İnsan Hakları Danışma Kurulu
- ◉ İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyeti
- ◉ İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi
- ◉ İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları

Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü

Bakanlığın görev alanına giren konularda Türkiye ile diğer devletler ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki ilişkileri yürütmektedir. Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü; aynı zamanda son yıllarda insan hakları konusunda cezai ve hukuki alanlarda ölüm olaylarının bildirilmesine ilişkin hükümler içeren uluslararası sözleşmelerdeki yükümlülüklerin gereğinin yerine getirilmesi ile kimliği saptanamayan ancak yabancı uyruklu olduğuna dair belirtiler olan cesetlerin kimliğinin saptanması amacıyla yapılacak işlemleri düzenlemektedir.

Jandarma Genel Komutanlığı İnsan Hakları Şube Müdürlüğü

Merkezi Ankara Jandarma Genel Komutanlığı Ek Karargah Binası'nda bulunmaktadır. Başlıca görevleri şunlardır:

- Çeşitli kanallardan yararlanarak (telefon, faks, mektup, dilekçe, şahsi müracaat vs.) JİHİDEM'e intikal eden insan hakları ihlalleri ile ilgili şikayet ve müracaatları kabul etmek,
- Kabul edilen şikayet ve müracaatların insan hakları ihlali kapsamında olup olmadığını değerlendirmek,
- Bu iddiaları araştırmak, iddiaların doğruluğu kanıtlandığı takdirde hukuki prosedür çerçevesinde adli ve idari soruşturma başlatılmasını sağlamak,
- İncelenip değerlendirilen şikayet ve müracaat konuları ile ilgili olarak ilgisine cevap verilmesini sağlamak,
- Yapılan şikayet, müracaat ve bunlara verilen cevaplarla ilgili raporların hazırlanmasını, istatistiki bilgilerin düzenlenmesini ve bunların kamuoyuna duyurulmasını sağlamak,

Emniyet Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Şube Müdürlüğü

İnsan haklarını, kişinin maddi ve manevi varlığı korumaya yönelik çalışmalarda bulunur.

ULUSLAR ARASI KURULUŞLAR VE SÖZLEŞMELER

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Uluslararası bir teşkilat olan Avrupa Konseyi'ne bağlı olarak kurulmuş uluslararası bir mahkemedir. Bunun yanında sadece Avrupa Birliği'nin değil, hemen hemen tüm Avrupa devletlerinin üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nin bir organıdır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokolleriyle güvence altına alınmış olan temel hakların çiğnenmesi halinde bireylerin, birey gruplarının, tüzel kişiliklerin ve diğer devletlerin, belirli kurallar çerçevesinde başvurabilecekleri bir yargı mekanizmasıdır. Konseye üye olan birçok ülke bulunmaktadır. Türkiye, Rusya ve Azerbaycan bu ülkeler arasındadır.

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİNİN BAŞLICA MADDELERİ

: –Madde 1

Yüksek Sözleşmeciler Tarafından kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar.

: –Madde 2

Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırıldığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz:

- a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması;
- b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan **bir kişinin** kaçmasını önleme;
- c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması

: –Madde 3

Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz.

: –Madde 4

Hiç kimse köle ya da kul durumunda tutulamaz Hiç kimse zorla çalıştırılmaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz.

: –Madde 5

Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir.

: –Madde 6

Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir.

: –Madde 7

Hiç kimse, işlendiği zaman ulusal veya uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan bir eylem veya ihmalden dolayı suçlu bulunamaz. Aynı biçimde, suçun işlendiği sırada uygulanabilir olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.

: –Madde 8

Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.

: –Madde 9

Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

: –Madde 10

Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar. Bu madde, Devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Türkiye'nin Yükümlülükleri

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Taraf Devletlerin yükümlülüklerine ilişkin bir takım düzenlemeler bulunmaktadır. Türkiye sözleşmeye taraf olması sebebiyle bu yükümlülüklerin muhatabıdır. Taraf devletlerin yükümlülüklerinden başlıcaları şunlardır:

Madde 46: Kararların Bağlayıcılığı ve İnfazı

1. Yüksek Sözleşmeci Taraflar, taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler.
2. Mahkeme'nin kesinleşen kararı, infazını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi'ne gönderilir.
3. Bakanlar Komitesi, kesinleşen bir kararın infazının denetlenmesinin, söz konusu kararın yorumundan kaynaklanan bir zorluk nedeniyle engellendiği kanaatinde ise, bu yorum konusunda karar vermesi için Mahkeme'ye başvurabilir. Mahkeme'ye başvurma kararı, Komite toplantılarına katılma hakkına sahip temsilcilerin **üçte iki** oy çokluğu ile alınır.
4. Bakanlar Komitesi, bir Yüksek Sözleşmeci Taraf'ın, taraf olduğu bir davada verilen kesin karara uygun davranmayı reddettiği görüşünde ise, ilgili Taraf'a ihtarda bulunduktan sonra, Komite toplantılarına katılmaya yetkili temsilcilerin **üçte iki** oy çokluğu ile alınacak bir kararla,

ilgili Taraf'ın 1. fıkrada öngörülen yükümlülüğünü yerine getirmediği meselesini Mahkeme'ye intikal ettirebilir.

5. Mahkeme 1. fıkranın ihlal edildiğini tespit ederse, alınacak önlemleri değerlendirmesi için davayı Bakanlar Komitesi'ne gönderir. Mahkeme, eğer 1. fıkranın ihlal edilmediğini saptarsa, davayı, incelemesine son verecek kararı alması için Bakanlar Komitesi'ne iletir.

Madde 56: Ülkesel Uygulama

1. Her devlet, onaylama sırasında veya daha sonra herhangi bir zamanda, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne göndereceği bir bildirimle bu Sözleşme'nin, uluslararası ilişkilerini yürüttüğü bütün ülke topraklarına veya bunlardan herhangi birine, bu maddenin 4. fıkrası saklı kalmak kaydıyla, uygulanacağını beyan edebilir.

2. Sözleşme, bildirimde belirtilen ülke toprak veya topraklarında, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'nin bu bildirimini aldığı tarihten itibaren **otuz gün** sonra uygulamaya konur.

3. Bu Sözleşme'nin hükümleri sözü geçen ülkelerde yerel gereklilikler dikkate alınarak uygulanır.

4. Bu maddenin birinci fıkrası uyarınca bildirimde bulunmuş olan her devlet, her zaman, bildiriminde belirtmiş olduğu ülke toprağı veya ülke toprakları gerçek kişilerin, hükümet dışı kuruluşların veya kişi gruplarının başvuruları konusunda bu Sözleşme'nin 34. maddesinde öngörüldüğü biçimde Mahkeme'nin yetkisini kabul ettiğini beyan edebilir.

Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi

Avrupa Konseyi çerçevesinde **1987 yılında** kabul edilip 1989'da yürürlüğe girmiştir. İşkencenin, insanlık dışı davranışların, onur kırıcı muamelelerin ve cezanın önlenmesi için Avrupa Sözleşmesi kapsamında oluşturulan bir komitedir. Komite bu sözleşmeye taraf ülkelere yaptığı programlı ya da habersiz ziyaretlerle o ülkelerde işkence ve benzeri uygulamaların olması, olası sivil ya da askeri gözaltı merkezleri, hapishaneler, hastaneler, akıl hastaneleri, göçmen misafirhaneleri gibi tutma yerlerine yaptığı ziyaretler sonucunda hazırladığı raporlar ve bu raporlarda yer alan tavsiyeler yoluyla işkencenin önlenmesi konusunda uluslararası denetim ve işbirliği sağlamaktadır. İşkencenin Önlenmesi Komitesi, diğer taraf devletlerin Komite raporunun yayınlanmasını kabul etmeleri nedeniyle bu kamuoyuna açıklama **yapma yetkisini** bugüne kadar sadece Türkiye'ye karşı kullanmıştır.

Avrupa Konseyi

1949 yılından beri toplanan, Avrupa çapında başta hukuk ve insan haklarının korunması, eğitim, kültür alanlarında anlaşmaları kabul eden, hükümetlerarası bir kuruluştur. Avrupa Birliği'nden farklı bir örgütlenmedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Avrupa Konseyi'ne bağlıdır. Avrupa Konseyi'ne Belarus, Kazakistan, Kosova ve Vatikan hariç tüm Avrupa ülkeleri üyedir.

Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler fikri ilk olarak, II. Dünya Savaşı'nın bitiminde savaşın galibi ülkeler tarafından, ülkeler arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırarak ileride meydana gelebilecek ve kendi güvenliklerini tehdit edebilecek bir savaşın önüne geçebilmek amacıyla 24 Ekim 1945'te kurulmuştur. Dünya barışını, güvenliğini korumak ve uluslararası ekonomik, toplumsal ve kültürel bir iş birliği oluşturan bir örgüttür. Birleşmiş Milletler kendini "Sosyal eşitliği uluslararası tüm ülkelere sağlamayı, ekonomik kalkınma, adalet ve güvenliği, amaç edinmiş global bir kuruluş" olarak tanımlamaktadır.

Örgütün yönetimi New York'ta bulunan genel merkezinden yürütülür ve üye ülkelerle her yıl düzenli olarak yapılan toplantılar yine bu genel merkezde gerçekleştirilir.

Birleşmiş Milletler 1948'de İnsan Hakları Bildirgesini yayımlamıştır.

Örgüt yapısal olarak idari bölümlere ayrılmıştır; Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Yönetim Konseyi, Genel Sekreterlik ve Uluslararası Adalet Divanı. Örgütün en göz önündeki merciisi Genel Sekreterdir.

HELSINKİ NİHAİ SENEDİ

3 Temmuz 1973'te Helsinki'de açılan ve 18 Eylül 1973'ten 21 Temmuz 1985'e kadar Cenevre'de süregelen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, 1 Ağustos 1975'te Helsinki'de toplanan Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Birleşik Krallık, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Demokratik Almanya, Federal Almanya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Kanada, Kıbrıs, Lihtenştayn, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Monako, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, San Marino, Sovyetler Birliği, Türkiye, Vatikan, Yugoslavya ve Yunanistan Yüksek Temsilcileri tarafından sonuçlandırılmıştır.

Bildirgede düzenlenen başlıklar ise şöyledir:

- I. Egemen Eşitlik, Egemenliğin, Niteliğindeki Haklara Saygı
- II. Güç Tehdidine Başvurmaktan ya da Güç Kullanmaktan Kaçınma

III. Sınırların Çiğnenemezliği

IV. Devletlerin Toprak Bütünlüğü

V. Anlaşmazlıkların Barışçı Yoldan Çözümü

VI. İçişlerine Karışmama

VII. Düşünce, Vicdan, Din ya da İnanç Özgürlüğü Dahil İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklere Saygı

PARİS ŞARTI

21 Kasım **1990 günü** Pariste imzalanan ve Türkiye'nin de taraf olduğu Paris Şartı "Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK) katılan devletlerin devlet veya hükümet başkanları olan bizler, derin değişikliklerin ve tarihi beklentilerin olduğu bir zamanda Paris'te toplandık Cepheleşme çağı ve Avrupa'nın bölünmüşlüğü sona ermiştir. İlişkilerimizin bundan böyle saygıya ve işbirliğine dayalı olacağını ilan ediyoruz." ifadesiyle başlamaktadır.

İnsan Haklarına ilişkin önemli düzenlemeleri bünyesinde barındıran Paris Şartında "Her ferдин düşünce, vicdan ve din ya da inanç özgürlüğüne; dernek kurma ve sukunu bozmayan bir

şekilde toplanma özgürlüğüne; seyahat özgürlüğüne hakkı olduğunu ve hiç kimsenin keyfi olarak gözaltına alınamayacağını ya da tutuklanamayacağını; işkence ya da diğer zalimane, insan onuruyla bağdaşmayan ya da insanı alçaltan bir muamele ya da cezalandırmaya tabi tutulamayacağını, keza herkesin haklarını bilmeye ve kullanmaya; hür ve adil seçimlere katılmaya; bir suçla itham edildiği zaman adil ve açık bir şekilde yargılanmaya; tek başına ya da birlikte mal ve mülk edinmeye ve bireysel girişimlerde bulunmaya; ekonomik, toplumsal ve kültürel haklardan yararlanmaya hakkı olduğunu hiç bir ayırım yapmaksızın teyit ederiz." düzenlemesi bulunmaktadır.

B. DEMOKRASİ

DEMOKRASİ KAVRAMI

Eski Yunanca, "demos" (halk) ve "kratein" (yönetmek) sözcüklerinin birleşmesinden oluşan ve halkın egemenliği anlamına gelen demokrasi sözcüğünü, MÖ 5. yüzyılda ilk kullanan Yunanlı Tarihçi Herodot'tur. Abraham Lincoln demokrasiyi "Halkın, halk tarafından, halk adına yönetilmesi" olarak tanımlar.

DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan demokrasinin ilk örneklerine Eski Yunan site devletlerinde rastlarız.

İlk örneklerinden günümüze kadar gelişerek gelen demokrasi düşüncesi, günümüzde de gelişmeye devam etmektedir.

Eski Yunan site devletlerinde, doğrudan demokrasi modeli uygulanmıştır. Vatandaş olarak kabul edilen toprak sahibi, **26 yaşına** gelmiş özgür erkekler "agora" denilen alanda toplanır, ülke meselelerini görüşür ve karara bağlarlardı. Söz konusu uygulamada, kadınlara ve kölelere vatandaş olma hakkı verilmiyordu.

Orta Çağ'da demokrasinin gelişmesi açısından en önemli olay, İngiltere'de kralın yetkilerini halk adına sınırlayan "Magna Carta Libertatum"un (Büyük Özgürlük Fermanı) imzalanmasıdır. Bu sözleşme doğrultusunda ilk seçimler **1265 yılında** yapılmıştır.

18. yüzyılda demokrasi hızla yükselen bir değer hâline gelmiştir. Bu yüzyılda, "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi" ve "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" yayımlanmıştır. **1788 yılında** kabul edilen Amerikan anayasası, hükûmetlerin seçimlerle kurulmasını ve insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını sağladı.

Bizde ilk demokrasi hareketlerinin "Senedi İttifak" (1808) ile başladığını söyleyebiliriz. Demokrasinin ana ilkelerinden biri olan insan hak ve özgürlüklerinin kabulü ile ilgili ilk hareket ise "Tanzimat Fermanı"nın (1839) ilânıyla başlamıştır. Bu fermanla tüm Osmanlı vatandaşları için can ve mal güvenliği getirilerek padişahın salt otoritesi sınırlandırılmıştır.

"Islahat Fermanı" (1856), "I. Meşrutiyet" (1876) ve "II. Meşrutiyet" (1908) ile devam eden demokrasi deneyimleri cumhuriyetin ilânıyla sonuçlanmıştır. Bundan sonra da dünyada kabul gören demokrasinin temel ilkeleri hayata geçirilmeye devam etmiştir.

DEMOKRASİNİN TEMEL İLKELERİ

Yasalara Uyma Zorunluluğu

Demokrasilerde hiç kimse yasaların üzerinde değildir. Bunun anlamı, demokrasilerde herkes yasalara uymak zorundadır ve yasaları ihlal ettiklerinde suçlu sayılırlar. Ayrıca demokrasi yasaların herkese eşit, adil ve tutarlı bir şekilde uygulanmasını gerektirir. **Bir kişi**, grup veya zümreye özel yasa çıkarılamaz. Yasalar, halkın iradesini yansıtır. Hukukun egemen olduğu demokrasilerde, yasaları herkese eşit bir şekilde uygulamak için bağımsız mahkemeler bulunur.

Eşitlik

Demokratik yönetimler insanların eşitliğine dayanır. Demokrasilerde ırk, dil, din, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin herkes eşittir ve tüm insanlara aynı düzeyde eşit değer verilir.

Aktif Katılım

Demokratik bir yönetimin temel göstergelerinden biri de vatandaşların yönetim sürecine aktif katılımıdır. Katılım, vatandaşların bir hakkı olduğu kadar aynı zamanda görevidir. Demokrasilerde vatandaşlar, siyasal sürece yalnızca seçimler aracılığıyla değil, ülkenin

sorunları hakkında bilgi edinerek sivil toplum kuruluşlarına (STK) üye olup çalışarak çeşitli etkinlikler yoluyla da katılmalıdırlar. Vatandaşların topluma aktif katılımı, demokrasinin gelişmesi için en önemli unsurlardan birisidir.

Seçim

Demokrasi, halkın yöneticileri belirli aralıklarla, özgür ve adil bir seçimle seçmesini gerektirir. Gerçek demokrasilerde seçimlerin de belirli ilkelere göre yapılması gerekir. İlk olarak, oy kullanacak bireylerin; ekonomik durumları, cinsiyet, ırk, millet, yetenek, fiziksel durum ve toplumdaki statüleri gibi nedenlerle oy hakları kısıtlanamaz. Bu, genel oy ilkesidir. Seçimlerde uyulması gereken bir diğer ilke olan eşit oy ilkesi ise her seçmenin sadece ve sadece bir oy hakkına sahip olması anlamına gelir. Ayrıca, seçmen iradesinin her türlü baskıdan uzak kalmasını sağlamak için seçmenin kime oy verdiğini kimsenin bilmemesi gerekir ki bu da gizli oy ilkesidir. Seçimlerin özgür ve adil olabilmesi için genel, eşit ve gizli oy ilkelerine dayanması gerekir.

Çok Partili Sistem

Demokrasilerde ülke halkı, yönetimde söz sahibi olmak için seçimler aracılığıyla temsilcilerini seçer. Elbette bir ülkede yaşayan halkın tamamının aynı fikirde olması beklenemez. Farklı görüşteki kişiler temsilci olarak seçilmek için siyasi görüşlerini seçmenlere anlatmak ve taraftar toplamak amacıyla siyasi partiler oluşturabilirler. Seçim serbestliğinin gerçek bir anlam taşıması için seçmenlerin kendi düşüncelerine uygun adayları seçmelerine olanak veren çeşitli alternatiflere sahip olması gerekir. Bu gereklilik, çok partili sistem ile yerine getirilmektedir.

Çoğunluğun Yönetimi

Demokrasinin temel ilkelerinden biri de çoğunluğun yönetimini kabul etmektir. Demokrasilerde birden çok görüş ve siyasal parti vardır. Bazen seçimlerde bu görüşlerden birisi kazanır ve yönetme yetkisini alır. Bazen de iki veya **daha fazla** parti bir araya gelerek yönetme yetkisini kullanır. Muhalefette kalan partiler ise yönetimin politikalarını eleştirerek demokratik işleyişe katkıda bulunurlar.

Çoğulculuk

Demokratik toplumlarda çoğunluğun, azınlığın haklarını koruması gerekir. Çoğunluğun erkine (gücüne) ve azınlığın haklarına saygı duyulmuyorsa orada demokrasi yok demektir (Touraine, 2011). Demokrasilerde, azınlığın haklarına saygı duyulmalı ve azınlığa, görüşlerini özgürce ifade etme serbestliği verilmelidir. Demokratik toplumlar bazen farklı etnik veya dinî gruplardan oluşabilir. Demokraside amaç, toplumdaki herkes için en iyi kararı alabilmektir. Bu nedenle alınan kararlarda, toplumdaki her kesimin katkısının olması gerekir. Bu anlayış, gücü elinde bulunduran grubun tek başına kendi görüşlerine göre kararlar almasına da engel olur.

Hesap Verebilirlik

Demokrasilerde seçilmiş ve atanmış görevliler halka karşı sorumludurlar. Görevliler görevlerini kendi istek ve ilgileri doğrultusunda değil, halkın istekleri doğrultusunda oluşturulan yasa ve kurallara göre yerine getirirler. Seçilmiş veya atanmış görevliler, verdikleri kararlar ve yaptıklarından dolayı halka karşı sorumludurlar. Demokrasilerde halka karşı hesap verebilirlik çeşitli şekillerde uygulanır. Bunlardan birisi, siyasal hesap vermedir. Bu, özgür ve adil

seimler yoluyla gerekleŒir. Diğer hesap verme mekanizmaları ise, yasal ve idari hesap verme yoludur.

Œeffaflık

Demokrasilerde yönetimin Œeffaf olması gerekir. Demokratik bir ülkede insanlar hangi nedenlerle hangi kararların alındığı, kamu harcamalarının nereye yapıldığı vb. konularda haberdar olmak isterler. Œeffaf yönetimler aldığı kararlardan halkın haberdar olması iin eŒitli yöntemler bulmak zorundadırlar. Bu konuda medyaya da önemli görevler dŒmektedir.

Anayasal Güvence

Demokratik yönetimler, vatandaŒlarının haklarını korumak ve onlara değer vermek iin alıŒırlar. Hatta genellikle temel insan haklarını ülke anayasasına koyarak onları garanti altına alırlar. İnsanlar, devredilemez haklarla doğarlar. Bu haklar insanın dođuŒtan sahip olduğu onuruyla yaŒamasını sağlar. Bu nedenle demokratik yönetimlerin insan haklarını koruma altına alması gerekir.

Gler Ayrılığı

Demokratik bir yönetimde bulunması gereken özelliklerden birisi de yasama, yürütme ve yargı görevlerinin birbirine karşı bağımsız organlar tarafından yürütülmesidir. Bu duruma güçler ayrılığı ilkesi denir. Böylece demokrasilerde bu üç önemli görevin, birbirinden bağımsız organlar aracılığıyla dengelenmesi beklenir.

Laiklik

Demokrasinin ilkelerinden biri de laikliktir. Laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması ve devletin kişilerin vicdan, dinî inanç ve kanaat özgürlüğünü teminat altına almasıdır. Demokratik bir sistemde devlet, tüm inançlara eşit mesafede durur.

Sivil Toplum

Demokratik bir toplum için toplumun taleplerini devlete/yönetime ileten sivil toplum unsurlarının varlığı büyük önem taşımaktadır. Sivil toplum, demokratik katılımı sağlama, hükûmeti ve devleti denetleme, toplumun ihtiyaç ve taleplerini ifade etme, toplumun sosyal sorumluluk seviyesini yükseltme, demokratik değerlerin toplum ve yönetim düzeyinde yaygınlaşmasını sağlama gibi misyonlara sahiptir.

DEMOKRASİNİN UYGULANMA BİÇİMLERİ

a. Doğrudan Demokrasi

“Doğrudan hükûmet” de denilen doğrudan demokrasi, halkın egemenliğini bizzat ve doğrudan doğruya kullandığı demokrasi tipidir. Doğrudan demokraside devlet için gerekli olan bütün kararlar, yurttaşlar topluluğu tarafından aracısız ve temsilcisz olarak bizzat alınır. Doğrudan demokrasi, halkın halk tarafından yönetilmesini öngörmektedir. Dolayısıyla doğrudan demokrasi sistemi, demokrasinin ideal anlamına en yakın olan sistemdir.

Doğrudan demokrasiye Antik Çağ'da Yunan site devletlerinde rastlanır. Bu sitelerde (şehir) vatandaşlar (Kadınlar, köleler ve **26 yaşını** doldurmamış erkekler vatandaş sayılmıyordu.), “agora” veya “forum” denilen bir meydanda toplanır. Ülke meselelerini tartışır ve karara bağlarlardı. Günümüzde doğrudan demokrasi sadece İsviçre'nin bir küçük dağ kantonunda ve dört yarım kantonunda uygulanmaktadır. Bunlar Glaris Kantonu ile Aşağı ve Yukarı Unterwald, İç ve Dış Appenzell. Doğrudan demokrasi sistemi, teorik olarak “halk egemenliği teorisi”ne dayanmaktadır. Halk egemenliği teorisi de Rousseau'nun “Toplumsal Sözleşme” sine dayandırılır.

b. Temsilî Demokrasi

“Temsilî hükûmet” de denilen temsilî demokrasi, halkın egemenliğini seçtiği temsilciler aracılığı ile kullanması demektir. Referandum gibi araçlarla halkın yönetime doğrudan doğruya katılmasının mümkün olmadığı temsilî sistemlere “saf temsilî demokrasi” adı verilir. Temsilî demokrasi sistemi teorik olarak “millî egemenlik teorisi”ne dayanmaktadır. Bu sistem hâlihazırda Almanya, İngiltere, Türkiye, Japonya, ABD, Hollanda, vb. ülkelerde uygulanmaktadır. Temsilî demokrasinin, parlamenter sistem, başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ve meclis hükûmeti olmak üzere dört farklı uygulama biçimi vardır.

1. Parlamenter Sistem

Parlamenter sistemde kuvvetler ayrılığı ilkesi geçerlidir. Yasama, yürütme ve yargı organları hukuken birbirinden ayrı ve bağımsızdır. Yürütme, yasamanın içinden çıkar ve yasamanın güvenoyunu almak zorundadır. Ayrıca yürütmenin her türlü uygulaması, yasama ve yargı organları tarafından denetlenmektedir. Bu sistemde yürütme yetkisi bakanlar kurulu, devlet başkanı/cumhurbaşkanı tarafından kullanılır. Bakanlar kurulu yürütmede daha aktif bir rol oynar. Parlamenter sistemlerde çoğunluk ilkesi esastır. Genellikle mecliste çoğunluğu sağlayan parti, hükûmet görevini üstlenir ve bu partinin başkanı başbakan olur. Bir parti tek

başına çoğunluğu sağlayamaz ise koalisyon hükûmeti kurulur. Bakanlar kurulunun parlamentoya karşı sorumluluğu bulunmaktadır. Bakanlar kurulu meclise karşı sorumluluklarını yerine getirmezse meclis güven oylaması isteyebilir ve hükûmeti düşürebilir.

2. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sisteminde yürütme görevini halkın seçtiği başkan ve başkanın belirlediği bakanlar kullanır. Bu sistemde bakanlar başkana karşı sorumludur. Yasama görevini halk tarafından seçilen meclis ve yargı görevini ise bağımsız mahkemeler yerine getirir. Hükûmet üyeleri, başkan tarafından seçilir ve başkan tarafından görevden el çekilir. Hükûmet üyeleri yasama organı içinden de seçilebilir ancak iki görevi birden yürütmelerine izin verilmediğinden seçildikten sonra yasama organı üyelikleri düşürülür. Başkan ve onun atayacağı bakanlar, yasadan güvenoyu almak zorunda değildir. Başkan ve bakanları meclisin azletme yetkisi yoktur.

3. Yarı Başkanlık Sistemi

İkili otoriteye sahip bir sistemdir. Yürütme yetkisi halk tarafından seçilen devlet başkanı ile meclis güvenine dayanan hükümet başkanı arasında paylaşılır. Başbakan ve kabinesi meclise karşı sorumludur. Başbakan hükûmeti kurabilmek için güvenoyu almak ve kararlarını

uygulamaya dönüştürmek için meclisin çoğunluğunun desteğini almak zorundadır. Bu sistemde, başkana olağanüstü yetkiler verilmiştir. Başkan meclisi feshetme, erken seçim kararı alma, kimi meclis kararlarını halk oyuna götürme, dış politikayı belirleme vb. yetkileri çoğu zaman tek başına kullanır.

4. Meclis Hükûmeti

Meclis hükûmeti sisteminde, meclisin yani yasamanın üstünlüğü vardır. Güçler ayrılığı değil güçler birliği vardır. Meclis, yasama ve yürütme yetkisini birlikte kullanır. Bu sistemde yürütme kurulu meclis tarafından seçilir, yürütme kurulu meclis adına yürütme görevini yerine getirir. Yürütme kuruluna meclis tarafından bakanlar tayin edilir. Her bakan bakanlığının icraatları konusunda meclise karşı sorumludur. Ayrıca bir başbakan görevlendirilmez. Meclis ile yürütme kurulu görüş ayrılığına düşerse yürütme kurulu, meclisin aldığı karar doğrultusunda hareket etmek zorundadır. Meclis böyle bir durumda yürütme kurulunu tamamen ya da kısmi olarak yenileyebilir. Bu sistemde, diğer sistemlerde olduğu gibi birtakım yetkilerle donatılmış bir devlet başkanlığı yoktur. Devlet başkanlığı görevi sembolik bir görevdir. Meclis tarafından seçilen bir üye tarafından meclis adına yürütülür. Yabancı devlet başkanlarının karşılanması gibi törensel görevleri yerine getirir.

c. Yarı Doğrudan Demokrasi

Yarı doğrudan demokrasi, egemenliğin kullanılmasının halk ile temsilcileri arasında paylaştırıldığı demokrasi biçimidir. Egemenliğin kullanımının esasen halkın seçtiği temsilcilere bırakılması nedeniyle temsilî demokrasiye; referandum, halk vetosu gibi araçlarla seçmenlerin egemenliğini doğrudan kullanılmasına olanak sağladığı için de doğrudan demokrasiye benzetilmektedir. Bu anlamda yarı doğrudan demokrasi, temsilî demokrasi ile doğrudan demokrasinin birleşimidir. Yarı doğrudan demokrasi sisteminde egemenliğin kullanımı esasen halkın seçtiği temsilcilere verilmiştir. Ancak bazı durumlarda, referandum gibi araçlarla seçmenler de egemenliğin kullanılmasına doğrudan doğruya katılırlar. Bu bakımdan yarı doğrudan demokrasiyi, temsilî demokrasi olarak niteleyenler de vardır.

Yarı doğrudan demokrasi biçiminde halk, "referandum", "halk vetosu", "halk teşebbüsü" ve "temsilcilerin azli" araçlarıyla egemenliğin kullanılmasına doğrudan katılır.

1. Referandum (Halk Oylaması): Parlamento tarafından kabul edilen veya edilecek olan bir kanun metninin halkın onayına sunulmasıdır.

2. Halk Vetosu: Parlamento tarafından usulüne uygun olarak kabul edilen kanunun, halkın inisiyatifiyle değiştirilmesi ya da ortadan kaldırılmasıdır.

3. Halk Teşebbüsü: Referandum ve halk vetosu istenmeyen kanunu engelleyebilir ama halkın istediği kanunun çıkmasını sağlayamaz. İşte halkın istediği ama parlamentonun çıkarmaya yanaşmadığı kanunun çıkarılmasını sağlayacak yarı-doğrudan demokrasi aracı halk teşebbüsüdür.

4. Temsilcilerin Azli: Halkın, çalışmasından memnun kalmadığı temsilcilerini görevden almasına imkân veren bir usuldür. Bu usulde, temsilcisinden memnun kalmayan seçmenler, temsilcinin görevden alınmasını ve yerine yeni birisinin seçilmesini kararlaştırabilir ve bunun gereğinin yapılması için baskı uygulayabilirler. Yarı doğrudan demokrasi sisteminin, İsviçre ve İtalya'da uygulandığını söyleyebiliriz.

CUMHURİYET VE DEMOKRASİ AYRIMI

Cumhuriyet, yöneticilerin seçme yeterliliğine sahip vatandaşlar tarafından belirli ve düzenli aralıklarla yapılan seçimler sonucunda belirlenmesine dayanan devlet şeklidir. Temel göstergesi, yöneticilerin seçilme yeterliliğine sahip halk tarafından seçilmesi ve bu seçimin periyodik aralıklarla tekrarlanmasıdır. Demokrasi ise çok partili siyasal sistemin geçerli olduğu, seçimlerin genel ve eşit oy ilkesine dayanılarak özgür, adil ve hâkim güvencesinde yapıldığı, çoğunluğu elde eden partinin iktidar olduğu, muhalefetin temsil edildiği, temel insan hak ve özgürlüklerinin anayasal güvenceye alındığı, azınlık haklarının korunduğu ve herkesin kanun önünde eşit sayıldığı yönetim biçimidir.

ÜLKEMİZDE DEMOKRATİK SİSTEMİN İŞLEYİŞİ

Ülkemiz, temsilî demokrasinin bir çeşidi olan cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi ile yönetilmektedir. Bu sisteme, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan anayasa değişikliği ile yasal ve 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan genel seçimlerle fiilî olarak geçilmiştir. Genel ve eşit oy ilkesine göre hâkim güvencesinde yapılan genel seçimlerde seçmenler, hem üye sayısı 600'e çıkarılan yasamayı oluşturacak TBMM üyelerini hem de yürütmeyi teşkil edecek cumhurbaşkanını seçmişlerdir. Cumhurbaşkanı, anayasanın ve ona uygun olarak çıkarılan yasaların kendisine verdiği yetkiyi kullanarak cumhurbaşkanı yardımcısını, bakandan oluşan kabinesini, bağlı kurul ve kuruluşları oluşturarak göreve başlamıştır. Güçler ayrılığı ilkesinin geçerli olacağı yeni sistemde; TBMM yasama görevini, bağımsız mahkemeler yargı görevini ve cumhurbaşkanı da yürütme görevini üstlenmiştir.

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti'nde ve daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde demokratikleşme ve insan hakları alanında sağlanan gelişmeler Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası gelişmeler olarak iki başlıkta ele alınabilir.

Cumhuriyet Öncesi Gelişmeler

Nizam-ı Cedit

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketlerini başlatan III. Selim olmuştur. III. Selim yaptığı çalışmalarla Osmanlı Devleti'ni Batı uygarlığının seviyesine çıkartmak istemiştir. Yaptığı yenilikler içerisinde demokrasi açısından bir gelişme sayılabilecek olan, devlet yönetimine "meşveret" usulünün getirilmesidir. Kararların Meşveret Meclisi (danışma meclisi) adı verilen bir mecliste görüşülerek alınması meşrutî yönetim yönünde atılmış bir adım olarak görülebilir.

Sened-i İttifak

Osmanlı merkezi yönetiminin gücünün giderek zayıflaması İmparatorluk toprakları içindeki bazı hanedan üyeleri ve ayanların kendi topraklarında adeta bağımsız bir biçimde, başlarına

buyruk olarak hareket etmelerine neden olmuştu. Bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla Padişah II. Mahmut döneminde Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın çabalarıyla bazı ayan ve hanedan üyeleriyle Devlet arasında Ekim 1808'de Sened-i İttifak adı verilen bir belge imzalanmıştır. Ahlaki ve dini yaptırımından başka hiçbir bağlayıcılığı olmayan bu belge, pratikte hiç uygulama alanı olmasa da Osmanlı Devleti'nde padişahın yetkilerini sınırlayan, padişahı belli yönde davranmaya zorlayan ilk belge olması açısından Türk Anayasacılık hareketlerinde önemli bir yere sahiptir.

Gülhane Hattı Hümayunu

3 Kasım 1839'da Padişah Abdülmecit döneminde Mustafa Reşit Paşa'nın katkısıyla bir bildiri hazırlanmıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu adı verilen bu belgenin hazırlanmasında ve kabul edilmesinde Batılı büyük devletlerin yanı sıra Batıda eğitim görmüş ve yenileşme isteği duyan Osmanlı aydınlarının da payı vardır. Bu ferman ile Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlere eşit haklar tanınması, herkese can, mal, ırz ve namus güvenliği sağlanması, vergi, askerlik ve yargı alanlarında yeni düzenlemeler getirilmesi ön görülmüştür. Belgenin önemi Padişahın yetkilerini tek taraflı olarak kısıtlayacağına söz vermesinden kay-

naklanmaktadır. Bu dönemde İslam hukuku yanında Batı hukukuna ait kurum ve kurallarda oluşmaya başlamıştır.

Islahat Fermanı

Tanzimat Döneminde Batılı Devletlerin baskı ve dayatmaları sonucunda **1856 yılında** kabul edilen Islahat Fermanı gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında hak, vergi, askerlik, eğitim, kamu hizmetlerine katılma gibi konulardaki farklılığı ortadan kaldırmak istemiştir.

Meşrutiyet Dönemi

Tanzimat Dönemi'nde yetişen devlet adamları ve aydınlar Batılı anlamda bir anayasanın oluşturulması gerektiğini savunmuşlar ve bu yönde aktif çabalar harcamışlardır. Bu çabaların sonucu olarak meşrutiyet ilan edilmiştir.

Birinci Meşrutiyet

Birinci Meşrutiyet Dönemi 23 Aralık 1876'da Kanuniesasi'nin ilan edilmesiyle başlar. Mithat Paşa'nın zorlamaları sonucu kurulan Anayasa Komisyonu, 1875 tarihli Fransız Anayasası ve 1831 tarihli Belçika Anayasası'ndan esinlenerek bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Anayasa

taslağı "Bakanlar Kurulunda" görüşülerek dönemin padişahı II. Abdülhamit'e sunulmuştur. Padişah Anayasa'da kendi hükümlerlik alanlarını güçlendirecek bazı değişiklikler yaptıktan sonra Anayasa'yı kabul etmiştir. 1876 (Hicri 1293) Kanuniesasi'si olarak da bilinen ilk Osmanlı Anayasası meşrutiyet sistemi gerçekleştirmekten uzaktır. Padişah 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı Rus savaşını bahane ederek 1878 de meclisi kapatmış ve Osmanlı Devleti **1909 yılına** kadar süren bir istibdat devrine girmiştir.

1876 Anayasasının Özellikleri

- ◉ Osmanlı Devletinin monarşik ve teokratik niteliğini değiştirmemiştir.
- ◉ Meclis-i Ayan üyeleri Padişah tarafından atanırken, Meclis-i Mebusan'ın üyeleri halk tarafından seçilmiştir.
- ◉ Yasa önerisi vermek Bakanlar Kuruluna aitti ve yasalar padişah onaylamadıkça geçerlik kazanamıyordu.
- ◉ Padişaha parlamentoyu toplantıya çağırma ve feshetme yetkisi tanınmıştı.
- ◉ Hükümetin siyasal sorumluluğu parlamentoya değil padişaha karşı idi.
- ◉ 1876 Anayasası'nın genel haklar kısmında önceki fermanlarda kabul edilmiş olan bazı haklar kabul edilmişti. Bunların başlıcaları; kanun önünde eşitlik, kişi dokunul-

mazlığı, basın özgürlüğü, ticaret serbestliği, eğitim özgürlüğü, dilekçe hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, angarya yasağı, mal güvenliği ve vergi adaleti idi.

İkinci Meşrutiyet

İkinci Meşrutiyet 23 Temmuz 1908'de Abdülhamit'in baskılar üzerine meclisi toplantıya çağırmasıyla başlamıştır. Bu dönemde yeni bir anayasa yapılmak yerine mevcut anayasa üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Padişahın yetkileri azaltılmış hak ve özgürlüklerin kapsamı genişletilmiştir. Son Osmanlı Meclisi İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmesinden sonra 1920'de Padişah Vahdettin tarafından kapatılmış ve böylece Osmanlıda demokratikleşme çabaları sona ermiştir.

Osmanlıda parlamenter sisteme geçilemeyişinin çeşitli nedenleri vardır. Fakat bunlardan ikisi dikkat çekicidir. Bunlardan ilki demokrasiye geçme çabalarının geniş halk kesimlerine dayanmaması sınırlı bir grup aydınının çabaları sonucu olması, diğeri ise demokrasiye geçme denemelerinin imparatorluğun çöküş dönemine denk gelmiş olmasıdır.

Cumhuriyet Dönemi

Atatürk'ün işgal altındaki vatani kurtarmak amacıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gitmesiyle kurtuluş dönemi başlamış oldu. Atatürk Amasya Genelgesiyle, Erzurum ve Sivas kongreleriyle yeni kurulacak Türk devletinin hangi niteliklere sahip olacağını işaretlerini veriyordu.

Atatürk Heyet-i Temsiliye'nin başkanı sıfatıyla Anadolu'daki bütün komutanlıklara ve valiliklere bir genelge göndererek olağanüstü yetkilere sahip yeni bir meclisin Ankara'da toplanabilmesi için seçim yapılmasını istedi. Anadolu'dan seçilen temsilcilerden oluşan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi adı verilen bu meclis 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı. Meclisin yaptığı ilk işlerden biri hükümet kurmak olmuştur. Hükümet meclisin içinden ve meclisin oylarıyla seçilmiştir. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkisini kendi bünyesinde toplamıştır.

1921 Anayasası

TBMM açılışından **dokuz ay** sonra bir Anayasa yaparak yürürlüğe koydu. 1921 tarihinde yayınlanan "Teşkilat-ı Esasi Kanunu" 24 maddeden oluşuyordu. 21 Anayasası güçler birliğine dayalı bir meclis hükümeti sistemini benimsemiştir. Hükümet meclis içinden seçiliyordu

ve meclis başkanı hükümetin de başkanı oluyordu. Anayasa egemenliğin millete ait olduğu ve egemenliğin meclis eliyle kullanılacağı anlayışını benimsemişti. Bu anayasada yargıdan bahsedilmemiş, padişahlık ve hilafet sorunu çözüme kavuşturulmamıştır. Anayasa'da hak ve özgürlüklere yer verilmemiştir. 29 Ekim 1923'te çıkartılan 364 sayılı yasayla Cumhuriyet ilan edilmiş, 1921 Anayasası'nda değişiklik yapılarak Anayasa'ya " Türkiye devletinin yönetim biçimi cumhuriyettir." ibaresi eklenmiştir. 1924 Anayasası çıkartılana kadar yürürlükte kalan 1921 Anayasası döneminde demokratikleşme açısından önemli üç kanun çıkartılmıştır. Bunlar "saltanatın kaldırılması", "milletvekilliği ve askerliğin aynı kişide birleşmeyeceğine dair yasa" ve "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" (eğitimin birleştirilmesi) dur.

1924 Anayasası

İkinci meclis tarafından hazırlanarak kabul edilen 1924 Anayasası bazı değişiklikler geçirerek 1961 Anayasası yapılana kadar yürürlükte kalmıştır.

1924 Anayasasının Özellikleri

- ◉ Devletin temel niteliğinin Cumhuriyet olduğunu söylemiştir.
- ◉ Meclis üstünlüğüne dayalı bir anayasadır.

- Güçler birliği ilkesi benimsenmiştir.
- Yargı yetkisini bağımsız mahkemelere bırakmıştır.
- Yasaların Anayasa'ya aykırı olamayacağını söylemiş fakat bir denetim öngörmemiştir.
- Temel haklar ve özgürlüklere sınırlı biçimde yer vermiştir.
- Ekonomik ve sosyal haklara ayrıntılı biçimde yer vermemiştir.
- Temel hakların güvenceye kavuşturulması yönünde bir düzenlemeye gidilmemiştir.
- Anayasa'da yapılan değişiklikler:
 - 10 Nisan 1928'de Anayasadan "Devletin dini İslamdır" ibaresi çıkartılmıştır.
 - 5 Ocak 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.
 - 5 Şubat 1937'de yapılan bir değişiklikle laiklik devletin nitelikleri arasında sayılmıştır.
- 1924 Anayasası döneminde çok partili siyasal hayata geçiş denemeleri olmuş ancak uzun süre başarısız olmuştur. 1945'te Millî Kalkınma Partisi, 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuş ve çok partili dönem başlamış. İlk seçimler 1946'da yapılmıştır.

1961 Anayasası

Anayasa ile kuvvetler ayrılığı getirilmiştir. Temel haklar ve özgürlükler başlığı altında hak ve özgürlükler çağdaş demokrasilere uygun bir biçimde düzenlenmiş, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması güçleştirilmiştir. Yasaların Anayasa'ya uygunluğu için yargısal denetim getirilmiştir. Laiklik, sosyal devlet ve hukukun üstünlüğü Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmış, insan haklarına dayalı devlet anlayışı benimsenmiştir. Temel hak ve özgürlüklere evrensel değerlere uygun olarak yer veren ve hakların kısıtlanmasını zorlaştıran 1961 Anayasası'nın oluşturduğu özgürlükçü ortam bazı çevrelerce kötüye kullanılmaya çalışılmış, o dönemde dünyadaki kutuplaşmayla birleşen bu durum ülkede bir anarşi ve terör ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tırmanan toplumsal olaylar sonucu 1971'de bir muhtıra yayınlanarak demokrasiye müdahale edilmiş Anayasayla sağlanan hakların geri alınması yoluna gidilmiştir. Bu kısıtlamalar ve diğer Anayasa değişiklikleri mevcut sorunları ortadan kaldırmayınca Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyarak demokrasiyi askıya almıştır.

1982 Anayasası

1982 Anayasası temel ilkeleri bakımından bazı farklılıklar içermekle birlikte 1961 Anayasası'na benzemektedir.

Farklılıkları:

- ◉ Çift meclis sisteminin kaldırılması
- ◉ Temel hak ve özgürlükler için getirilen sınırlamalar arttırılarak devletin ön plana çıkarılması
- ◉ Geçiş dönemi öngörmesi
- ◉ 1982 Anayasası yapılışından günümüze pek çok değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler demokrasi ve insan hakları açısından olumlu kabul edilebilecek değişikliklerdir.